

Губеладзе І.Г.

молодший науковий співробітник

Інституту соціальної та політичної психології

НАПН України

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ УЗВИЧАЄННЯ БІДНОСТІ ЯК СТИЛЮ ЖИТТЯ У СІЛЬСЬКОМУ І МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті аналізуються теоретичні аспекти вивчення бідності як стилю життя у сільському і міському середовищі. Автор розглядає культурні теорії бідності, аналізує поняття бідності як стилю життя, обґрунтовує психологічні особливості переживання бідності сільським і міським населенням.

Ключові слова: *субкультура бідності, стиль життя, соціальна нерівність, міське середовище, сільське середовище.*

В статье анализируются теоретические аспекты изучения бедности как стиля жизни в сельской и городской среде. Автор рассматривает культурные теории бедности, анализирует понятие бедности как стиля жизни, объясняет психологические особенности переживания бедности сельскими и городскими жителями.

Ключевые слова: *субкультура бедности, стиль жизни, социальное неравенство, городская среда, сельская среда.*

The theoretical aspects of the poverty studying as a lifestyle are analyzed at the article. Author regards the cultural theories of poverty; analyze the poverty as a lifestyle; explain the psychological features of poverty feeling by village and city dwellers.

Key words: *the subculture of poverty, lifestyle, social inequality, urban environment, rural environment.*

Постановка проблеми. Вивчення бідності зводиться до розуміння її як економічної проблеми (Бова А.), проблеми соціальної нерівності (Оксамитна С., Бродська С.), культурного явища «стилю життя» (Льюїс О., Муздибаєв К., Таунсенд П, Ярошенко С.).

Незважаючи на те, що бідність є за своєю суттю економічним явищем, її не змогли подолати суто економічними методами. Також доволі стриманими у своїх результатах є політичні та соціальні програми, що передбачають існування додаткової матеріальної допомоги для бідної категорії населення (за показниками прибутку на одну людину та наявності необхідного прожиткового мінімуму) [1]. Оскільки економічні та політичні заходи в цьому сенсі виявилися неієвими, то доцільним стає науковий аналіз бідності як культурного феномену. Однак аналіз наукової літератури показує, що переважна більшість досліджень проблеми бідності має соціально-економічний характер, тоді як власне психологічних розвідок у цьому напрямку дуже мало.

Мета статті – провести теоретичний аналіз психологічних чинників узвичаєння бідності сільськими і міськими мешканцями.

Аналіз психологічних чинників узвичаєння бідності передбачає розуміння останньої як певного стилю життя, що проявляється через ті чи ті цінності і норми у різних інститутах повсякденного життя. Таке розуміння бідності представлено у так званій теорії «культури бідності» (а пізніше «субкультури») Оскара Льюїса, що була створена на основі досліджень феномену бідності у бідних районах великих міст. Автор вважав, що субкультура бідності — це стиль життя, який передається з покоління в покоління, від батьків дітям, реакція бідних на їх маргінальний стан у класово-стратифікованому, індивідуалістському капіталістичному суспільстві [2]. Її відтворення пояснюється не збереженням матеріальних і соціальних умов, в яких вона сформувалась, а процесом соціалізації. Подолання фізичної бідності, на думку автора, не може бути достатнім для подолання культури бідності.

У межах культурного підходу виділяється ще одна теорія – це теорія андеркласу, автором якого вважається Гунар Мердал [3]. Поняття андеркласу було введено з метою опису способу життя чорних жителів гетто великих

міст. Карвацький А. підкреслює, що теорія «субкультури бідності» і теорія андеркласу не є синонімами, як це часто зустрічається у інших авторів.

Однак спільним для них є те, що в рамках обох теорій культурного підходу бідність розглядається як стиль життя. У науковій літературі стиль життя визначається як індивідуальний спосіб здійснення особистістю обраного нею життєвого шляху, сукупність стійких форм поведінки, що фіксують усталено відтворювані риси, смаки, манери, нахили, тобто спосіб через який особистість здійснює своє життя [4, 5]. Це спосіб здійснення людини у соціумі і спосіб її взаємодії. Науковцями підкреслюється активна роль особистості у формуванні і здійсненні свого стилю життя. Розкриваючи поняття «способу» та «стилю життя», Сохань Л.В. визначає спосіб життя як систему звичних для даного суспільства способів, форм і видів життєдіяльності. У способі життя відображається не тільки об'єктивна реальність життєдіяльності суб'єкту соціальних стосунків, а й суб'єктивна реальність – спосіб думок людини, її почуття, ідеали, яким вона слідує, система цінностей, вірувань і пріоритетів, яких дотримується людина. При цьому «стиль життя» визначається як характеристика соціальної поведінки особистості і соціальної групи, яка є результатом суб'єктивного вибору у межах даного способу життя [5].

З огляду на це, вивчення бідності як стилю життя передбачає врахування не тільки суб'єктивних оцінок людини щодо свого матеріального стану, а й бажання чи небажання щось змінювати у своєму житті, робити вибір і брати на себе відповідальність за цей вибір.

Суб'єктивне відчуття себе бідними будується на сприйнятті соціальної нерівності, що існує у суспільстві [6]. Значною мірою це відчуття залежить від уявлень про справедливість розподілу матеріальних благ. Одні сприймають диференціацію доходів як цілком природне і навіть позитивне явище, що сприяє економічному зростанню і стимулює людей до певної матеріальної активності, інші (таких в Україні більшість) – вважають стрімкий розподіл суспільства на багатих і бідних однією з основних

суспільно-політичних проблем та негативних тенденцій суспільного розвитку. В залежності від того чи того способу сприйняття соціальної нерівності залежатиме орієнтація людини на активну дію чи пасивне споглядання у сфері покращення свого добробуту.

Увагу дослідників проблеми бідності у межах культурного підходу найбільше привертає суб'єктивне сприйняття людиною свого матеріального стану, її задоволення чи незадоволення існуючою ситуацією, її бажання чи небажання, можливість чи не можливість щось змінювати у своєму житті. У цьому контексті альтернативою двом основним підходам (абсолютної і відносної бідності) виступає розуміння бідності через призму суб'єктивних переживань людини, що отримало назву суб'єктивної бідності. Таке розуміння проблеми нам видається найбільш доцільним, зважаючи на те, що, як показують різні дослідження, вирішення цієї проблеми виключно економічними методами, чи застосування соціальних програм не дає необхідних результатів. Люди, що звикли жити у бідності, навіть отримуючи велику чи достатню для життя суму грошей, не здатні розпорядитися ними ефективно, і дуже скоро знову повертаються до звичного для себе способу життя. Тож, різниця між бідними і багатими полягає не тільки у розмірі їх прибутків, а й у способі життя, характерному для цих двох соціальних груп. Бути бідним і бути багатим – це два стилі життя.

Для психологів найважливішим є вивчення не об'єктивної, а суб'єктивної бідності. Харченко Н. виділяє критерії оцінки бідності і аналізує міри її прояву в залежності від використання того чи іншого критерію. Так, кількість бідних за споживчими витратами (чиї споживчі витрати нижче рівня абсолютної бідності) склала 38,3%, бідних за депривацією – 34,3%, бідних за суб'єктивною оцінкою – 62% і бідних за майновою забезпеченістю – 16,6% [7, с. 94-97]. Авторка на основі аналізу демографічних показників доводить, що використання різних критеріїв щодо вивчення межі бідності дає не тільки різні оцінки її поширення, а й утворює відмінні демографічні профілі бідних

сімей. З огляду на вивчення бідності як стилю життя вважаємо доцільним у першу чергу аналізувати показники бідності як суб'єктивну оцінку.

Вивчаючи проблему узвичаєння бідності у міському і сільському середовищі, варто відмітити, що західні дослідження цієї проблеми будуються переважно на вивченні найбідніших районів міста: трущоби, гетто, негритянські райони, при цьому місто постає як високо стратифіковане суспільство, саме в якому згідно культурних концепцій, і буде розвиватися бідність [2, 8]. У вітчизняних же дослідженнях (Лавріненко Н, Овчинцева Л., Прибиткова І., Чепурко Г., Чигрин В.) у діаді «село-місто» саме село сприймається як бідне, а місто, навпаки, як простір можливостей, в тому числі і матеріальних. Науковці доводять, що за економічними показниками рівень життя сільського населення значно нижчий за рівень життя міських жителів.

Так, дослідження рівня життя міського і сільського населення свідчать, що рівень сукупних доходів сімей робітника і службовця (міське населення), а також сім'ї селянина з урахуванням усіх поправок реально становлять відповідно 100 і 74,9%. Тож, різниця між доходами сільського і міського населення значна і становить 26,1% на користь міського. Особливо велика різниця у рівні доходів серед жителів сіл і великих міст, що пояснюється більшими розмірами коштів, які спрямовує держава з розрахунку на одного мешканця великого міста, а отже більшими соціальними витратами і вищою якістю обслуговування [9].

Однак на сьогодні майже не існує психологічних досліджень, присвячених вивченню бідності на селі чи у місті. Деякі спроби у цьому напрямку, хоча й опосередковано, робить М'яленко В.В. Дослідниця, аналізуючи фінансову поведінку української молоді, відзначає, що сільські мешканці виявляють найвищий рівень задоволення поточних і ситуативних, а не довгострокових і значущих потреб, таких як придбання побутової техніки чи подарунків. Їм притаманна функціонально-ситуативна поведінка відносно конкретних або абстрактних фінансових операцій. Найактуальнішими для

сільського населення виявилися механізми «уникання бідності» та «споглядальне самоствердження», що засвідчує їх пасивну спрямованість на досягнення матеріального добробуту, орієнтацію на нормативні фінансові моделі та потребу емоційного комфорту.

Міські ж жителі спрямовані на реалізацію значущих потреб (наприклад, відкриття власного бізнесу тощо); вони схильні здійснювати конкретні фінансові операції, такі як ремонт квартири, автомобіля, розрахунки за кредитом. У своїй фінансовій поведінці жителі міст демонструють більш високий рівень прояву механізмів «діяльна самореалізація» та «раціональне структурування» ніж сільські жителі, що доводить їх більш активну та дійову позицію у сфері економічної діяльності [10].

Можемо припустити, що пасивні фінансові стратегії жителів сільської місцевості пов'язані із значними затратами, в тому числі і психологічними, на власне господарство, типовими сімейними моделями та суб'єктивним сприйманням обмеженості можливостей села і своїх можливостей у ньому. Вища частка витрат сільського населення на харчування вказує на глибший рівень бідності селян порівняно з бідним населенням міста.

Розглядаючи бідність у сільському і міському середовищі, традиційно виникає думка, що є бідним, а що багатим. Однак у сучасному українському суспільстві суб'єктивне сприйняття свого незадовільного матеріального стану є настільки поширеним явищем (Бова А., Євдокимова В., Лавріненко Н., Чепурко Г.), що доводиться відмовитись від такої категоричної думки. Як показує аналіз літератури, присвяченої вивченню проблем міста і села, об'єктивно сільське населення має нижчий економічний статус. Незважаючи на це, прояви бідності як стилю життя зустрічаємо як у сільському, так і у міському середовищі.

Згідно теорії Льюїса О. субкультура бідності має однакові характеристики і прояви незалежно від культури, суспільства й інших показників [2], тож можемо припустити, що психологічний зміст

переживання свого незадовільного матеріального стану буде однаковим, чи принаймні схожим як у сільських, так у міських бідних. Однак, враховуючи структурно-функціональні та соціально-психологічні характеристики міста і села, допускаємо, що буде існувати різниця у рівні і глибині суб'єктивного сприйняття свого незадовільного матеріального стану, причинах і факторах формування бідності як стилю життя, а також у механізмах узвичаєння бідності як способу життя і шляхах її подолання.

У науковій літературі, як правило, зустрічається протиставлення села і міста, а відповідно підкреслюється полярність їх визначальних характеристик, особистісних рис представників цих спільнот. Всі ці підходи в тлумаченні міста і села носять радше соціальний характер, підкреслюючи структурність та функціональність спільноти як певного соціального утворення, явища. Нажаль поза їх увагою залишаються психологічні особливості самих громад та людей, які залучені до їх діяльності. У цьому розумінні, напевно, важливішим є розгляд психологічного змісту стосунків між людьми у селі і місті, а також його зумовленість їх структурно-функціональними та соціально-економічними властивостями. Знання особливостей функціонування села і міста допомагає виявити та зрозуміти деякі поведінкові детермінанти особистості як члена цієї громади і носія її культури.

Спробуємо окреслити певний перелік характеристик села і міста. Виділимо їх спільні та відмінні риси, а також визначимо психологічні особливості села і міста, що зумовлені їх структурно-функціональними властивостями.

Серед спільних рис села і міста варто виділити територіальність та виконання соціально-культурних функцій. Так, територіальність розглядається як основа поділу суспільства на спільноти за належністю членів спільнот до певної спільної території. З точки зору виконання соціально-культурних функцій місто і село є також ідентичними і

забезпечують інтеграцію людей, їх комунікацію та формування спільної культури.

Розглядаючи структурно-функціональні особливості сільського і міського середовища можна виділити значну кількість відмінностей, що зумовлюють специфіку та унікальність кожної з громад. Так, однією з основних характеристик села і міста є розміри території і відповідно щільність населення. Ця риса визначає рівень соціальних контактів та внутрішніх зв'язків між членами громади. Чим більше за кількісним показником територіальне поселення, тим слабшими є внутрішні зв'язки між ними і менш помітними – деякі ознаки, якими дане поселення характеризується. Особливо це властиво міській місцевості. І навпаки, ступінь її комплексності та компактності демонструє основні спільнототворюючі ознаки, які характерні для сільської громади. Ця риса безумовно детермінує прояв таких психологічних рис як замкненість і усамітнення міського населення, та щирість і відкритість у спілкуванні серед селян. З точки зору вивчення бідності у сільському і міському середовищі можна припустити, що міське населення більше схильне до соціальної ізоляції, в той час як сільські мешканці об'єднуються всередині своєї громади і тримаються дещо ізольовано від міських як більш багатих.

Місто є різноманітним і кількісно, і якісно, що обумовлює більш насичене, повне життя людей, які у ньому живуть і залучені до його діяльності. В силу високого рівня динаміки та мобільності місто розвивається як простір культурної та інноваційної активності, а село – як простір стабільності, збереження і трансляції традицій з покоління в покоління. З огляду на це можемо припустити, що бідність на селі транслюється із покоління в покоління. Сільським мешканцям властиві субкультурні та структурні чинники відтворення бідності як стилю життя. У місті незадовільний матеріальний стан пов'язується з відсутністю активності, цілеспрямованості особистості, що пояснює домінування індивідуалістичних

причин відтворення бідності. А це у свою чергу може виступати чинником узвичаєння активних чи пасивних способів фінансової поведінки.

Як відомо, на міській території проживає значна кількість людей з різними уподобаннями, інтересами та цінностями, що характеризує місто як гетерогенну спільноту. У той час як сільська громада представлена більш однорідною гомогенною спільністю людей. Проживання на одній спільній території такого різноманіття людей зумовлює формування толерантності, чи радше терпимого, а часто й байдужого ставлення до «інших» людей. Такого роду відхилення від норм та цінностей в місті сприймається адекватно, в той час як сільське населення є нетерпимим до будь-яких порушень традицій та звичаїв. Місто, через слабкість соціального контролю за кожним індивідом, має тенденцію збільшувати прояв як позитивних, так і негативних варіантів соціальної поведінки його населення. В той час як традиційний тип сільського світосприйняття з його стійким культурно-історичним змістом поєднується з неоднозначним ставленням до всього нового, прагне до одноманітності та консервативності.

Рівень гетеро/гомогенності громади визначає її структурну диференціацію. Чим вищий рівень гетерогенності, тим вищий ступінь структурної диференціації, яка дозволяє певним чином систематизувати суспільний простір в уявленнях людей. В міському соціумі представлене широке розмаїття людей різних професій та соціальних статусів, що забезпечує високий рівень диференціації міського населення. Сільська громада у цьому розумінні є значно однорідніша і сприймається як певна єдність. Певний рівень професійної та соціальної диференціації обумовлює формування функціональної взаємозалежності членів однієї громади. Так, в місті цей показник на досить високому рівні, що зумовлює становлення соціальних стосунків на раціональній та вигідній основі. В сільській місцевості простежується слабка функціональна залежність між членами громади, що безумовно допомагає будувати взаємини на емоційній основі. З огляду на такі характеристики сільського і міського середовища

припускаємо, що бідність в уявленнях сільського населення сприймається як норма, звичний спосіб життя, а прагнення до «збагачення» натикається часто на негативну оцінку оточуючих. Бідних сприймають із жалістю, розумінням, і навіть пропонують свою допомогу. У міському ж середовищі бідні опиняються в соціальній ізоляції і сприймаються мешканцями міста як вигнанці, до бідних ставляться радше з осудом.

Важко не погодитися з тим, що місто і село якщо є й не діаметрально протилежними, то напевно мають значну кількість розбіжностей між собою, що безумовно не може не позначитися на формуванні психологічних властивостей їх мешканців. Ці риси знаходять своє відображення у культурі, цінностях та поведінці представників цих громад. Підсумовуючи, можна сказати, що сільське і міське середовище з їх структурно-функціональними та соціально-психологічними властивостями створюють певні передумови для формування та узвичаєння бідності як стилю життя мешканцями цих територіальних спільнот.

Література:

1. Євдокимова В.В. Особливості проблеми виміру та подолання бідності в Україні// Наукові записки. Том 83. Соціологічні науки. – 2008. – С. 40-46.
2. Lewis O. The Culture of Poverty // Society. – 1998. - January/February. – P. 7-9.
3. Карвацкий А., Антонович Д. Андеркласс и культура бедности в среде бывших государственных сельских хозяйств в контексте теоретических и интерпретационных дискуссий// Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. - №1. – С.44-49.
4. Малина О. Особистість як суб'єкт стилю життя// Психологічні перспективи. Випуск 12. – 2008. – С.59-67
5. Сохань Л. В. Искусство жизнетворчества. Предназначение. Жизнетворчество. Судьба: Социологические очерки, социально-психологические эссе, интервью, глоссарий. – К.: Издательский Дом Дмитрия Бурого, 2010. – 576 с.
6. Бабак О. Сприйняття населенням дохідної та майнової диференціації: уявлення про справедливість нерівності// Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць. Випуск 5. – К., 2002. – С.277 – 293.
7. Харченко Н. Сравнение методологических подходов к измерению уровня бедности// Социология: теория, методы, маркетинг. – 2000. - №3. – С.86 – 99.
8. Townsend P. Poverty in the United Kingdom. – Penguin, 1979.
9. Чепурко Г. Рівень життя населення: поселенський аспект// Українське суспільство 1994-2005. Динаміка соціальних змін/ За ред. д. ек. н. В.Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України. – 2005. – С. 253-263.
10. Мясенко В.В. Соціально-психологічні механізми фінансової поведінки молоді: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Мясенко Вікторія Володимирівна. – К., 2008. – 193 с.